



Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin qanunvericilik təcrübəsində İnsan hüquqları üzrə Müvəkkilin (ombudsmanın) hüquqi statusu

“Ombudsman” sözü İsveç mənşəli olub – “müvəkkil, etibar edilmiş, müvəkkil edilmiş şəxs, nümayəndə, sədr” mənalarında işlədilir. Ombudsman təsisatının İsveç kralı XII Karlın Osmanlı dövlətində yaşadığı zaman yaradılması qəbul edilir. XVII əsrin əvvəllərində XII Karl ombudsman kabinetinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir və bu kabinet sonralar kralın “Ədalət Dəftərxanası” adlandırılmışdır. Yeni kabinet Osmanlı dövlətində fəaliyyət göstərən və dövlət məmurlarının islam qaydalarına riayət etməsini təmin edən “Qadi Qudat” Baş Ədalət Kabinetinin təsiri altında yaradılmışdır. Burada Baş Ədalətçi, həmçinin insanları hakimiyyətin ədalətsizliyindən qoruyurdu və onların hüquqlarının pozulmasının qarşısını alırdı. XII Karl tərəfindən yaradılan Ədalət Dəftərxanası icra hakimiyyətinin bir hissəsi idi və qanunların icra olunmasına nəzarət etmək üçün yaradılmışdır.

Ombudsman vəzifəsinin təsis edilməsi 1809-cu ildə qəbul edilən İsveçin Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuşdur. Həmin dövrdə bu təsisat Ədliyyə Ombudsmanı adlandırılırdı və onun təsis edilməsində başlıca məqsəd insan hüquq və azadlıqlarının bərpası sahəsində vahid konsepsiya olmadığından, dövlət strukturları tərəfindən qanuni və ədalətli idarəetmənin təmin edilməsi idi. Ombudsman institutunun təsis edildiyi ikinci ölkə Finlandiyadır. Bu ölkədə 1919-cu ildə yaradılan Ombudsman vəzifəsi demək olar ki, onun İsveç analoqundan heç nə ilə fərqlənmirdi. Ombudsman institutu böyük bir müddət ərzində yalnız Skandinaviya ölkələrinə məxsus olan spesifik təsisat kimi qalsa da, artıq ikinci dünya müharibəsindən sonra sürətlə digər Avropa və dünya ölkələrində də təşəkkül tapmağa başlamışdır.

Hal-hazırda Ombudsman təsisatı müxtəlif adlarla 100-ə yaxın dövlətdə fəaliyyət göstərir. Əsasən Skandinaviya ölkələrində olduğu kimi, Ombudsman adından istifadə edilir. Bəzi ölkələrdə bu təsisat Xalqın Müdafiəçisi (İspaniya və bəzi Latın Amerikasına ölkələrində), Xalqın vəkili (Rumıniya), Xalq Hüquq Müdafiəçisi (Xorvatiya), Vətəndaşların Yardımçısı (Ayova ştatı, ABŞ), Administrasiyanın işləri üzrə komissar (Böyük Britaniya), Mediator (Fransa) adı altında fəaliyyət göstərir. Lakin adlandırmada olan fərq onların mahiyyətində də təzahür etmir. Mövcud olduğu bütün ölkələrdə Ombudsman konkret şəxsin dövlət qurumları tərəfindən pozulmuş hüquqlarının məhkəmədən kənar qaydada bərpasını təmin edən müvəkkil kimi çıxış edir.

İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil İnstitutu dünya təcrübəsində artıq mühüm yer tutmasına baxmayaraq, ölkəmiz üçün nisbətən yeni təsisatdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və dövlət orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları, vəzifəli şəxslər tərəfindən

pozulan insan hüquqlarının və azadlıqların bərpa edilməsi məqsədilə təsis edilmiş bu institut ilk növbədə, dövlət orqanlarının fəaliyyətində qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi və Konstitusiyada sadalanan hüquq və azadlıqların Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilməsi müəyyən edilmişdir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinə əsasən Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. Həmin hüquqların həyata keçirilməsi heç kəs tərəfindən məhdudlaşdırıla və Konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddə kimi təfsir edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” 1998-ci il 22 fevral tarixli Fərmanından irəli gələn məqsəd və vəzifələri nəzərə alaraq, respublikanın konkret inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 iyun tarixli 832 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”nı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Dövlət Proqramında insan hüquqları üzrə Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli müvəkkili təsisatının yaradılması, Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları haqqında beynəlxalq sazişlərə qoşulması, bu sahədə elmi-tədqiqat institutunun yaradılması, normativ hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsi, hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi, bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq institut və mərkəzlərdə tədqiqat və təhsil proqramları üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, insan hüquqları haqqında öhdəliklərə riayət edilməsi və digər mühüm məsələlər nəzərdə tutulmuşdur.

28 dekabr 2001-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu qəbul edilmiş, müvəkkil təsisatının yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün maddi və hüquqi baza yaradılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiyası Qanununun 12-ci maddəsində insan hüquqlarının pozulmasına



dair şikayətə baxılması və milli preventiv mexanizmin funksiyalarının həyata keçirilməsi qaydası müəyyən edilmişdir. Belə ki, Müvəkkil insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı barəsində şikayət verilən orqanın və ya vəzifəli şəxsin həmin şikayətlə bağlı mülahizələrini öyrənməlidir. 10 iş günü müddətində mülahizə Müvəkkilə təqdim edilməlidir. İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması və milli preventiv mexanizmin funksiyalarının həyata keçirilməsi zamanı Müvəkkilin aşağıdakı hüquqları vardır: istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, habelə polis bölmələrinə, müvəqqəti saxlama yerlərinə, istintaq təcridxanalarına, cəzaçəkmə müəsisələrinə, qarnizon hauptvaxtlarına, psixiatriya müəsisələrinə, qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərinə və saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi digər yerlərə daxil olmaq; saxlanılan şəxslərlə, habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxsə təkbətək və ya zəruri saydığı halda mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək; saxlanılan şəxslərin saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə tanış olmaq və surətlərini almaq; akt tərtib etmək, həyata keçirdiyi tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq; səlahiyyətli dövlət orqanlarına müvafiq tövsiyələr vermək və həmin tövsiyələrə müəyyən edilmiş müddətdə cavablar almaq; dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən zəruri məlumat, sənəd və materialları 10 iş günü müddətində almaq; cinayət, mülki və inzibati işlərə dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarla, həmçinin cinayət işlərinin başlanmasının rədd edilməsi barədə materiallarla tanış olmaq; şikayətin araşdırılması zamanı vəzifəli şəxslərdən yazılı arayışlar almaq; şikayətdə əks etdirilmiş halların yoxlanılması üçün müvafiq orqanlara tapşırıq vermək (yoxlama, qərarından və ya hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqana və ya vəzifəli şəxsə tapşırıqla bilməz); müvafiq dövlət orqanları və təşkilatlarına ekspert rəyinin hazırlanmasını tapşırmaq; dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri, hərbi hissələrin komandirləri, polis bölmələrinin, müvəqqəti saxlama yerlərinin, istintaq təcridxanalarının, cəzaçəkmə müəsisələrinin, qarnizon hauptvaxtlarının, psixiatriya müəsisələrinin, qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərinin və saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi digər yerlərin rəhbərliyi tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək. Müvəkkilə məlumat verilməsinə görə hər hansı şəxsə və ya təşkilata təzyiqlə göstərilməsi, yaxud şəxsin və ya təşkilatın təqib edilməsi yolverilməzdir. İnsan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda və ya öz hüquqlarını müstəqil şəkildə müdafiə etmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin maraqlarına toxunulduğu hallarda Müvəkkil öz təşəbbüsü ilə araşdırma aparır. Araşdırma zamanı şikayətdə qeyd olunmayan digər hallar aşkar

edilsə, araşdırma Müvəkkilin səlahiyyətlərinə aid olduqda, onun tərəfindən aparılır, onun səlahiyyətlərinə aid olmadıqda isə materiallar digər səlahiyyətli dövlət orqanlarına göndərilir. Şikayətə 30 gün müddətində baxılır. Şikayətə baxmaq üçün əlavə yoxlama aparmaq və ya material tələb etmək zərurəti yarandıqda müraciətə baxılma müddəti 30 günədək uzadılır. Ərizəçinin yazılı razılığı ilə əlavə yoxlama aparmaq lazım gəldiyi halda müraciətin baxılma müddəti yenidən uzadıla bilər.

Bundan başqa, Konstitusiya Qanununun 13-cü maddəsində insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətə baxılmanın nəticələrinə dair müddəalar təsbit edilmişdir. Belə ki, Müvəkkil şikayətə baxılması ilə bağlı görülmüş tədbirlər və nəticələr barədə 5 iş günü müddətində ərizəçiyə yazılı surətdə məlumat verir. Müvəkkil şikayətin araşdırılması zamanı insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkar etdikdə, aşağıdakı tədbirləri həyata keçirir: qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş dövlət və yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən həmin hüquqların bərpasını tələb etmək (müvafiq orqanlar, vəzifəli şəxslər 10 iş günü müddətində Müvəkkilə görülmüş tədbirlər barədə yazılı surətdə məlumat verməlidirlər. Məlumat verilmədiyi və ya Müvəkkilin tələbləri həyata keçirilmədiyi hallarda Müvəkkil həmin təşkilatın yuxarı orqanına və ya digər dövlət orqanlarına müraciət edir); cinayət əlamətləri aşkar edildikdə, müvafiq orqanlara cinayət işinin başlanması barədə müraciət etmək; əlavə kassasiya qaydasında şikayət etmək hüququna malik olan subyektlərə müraciət etmək; qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş vəzifəli şəxslərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi barədə müvafiq orqanlara təkliflər vermək; insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kütləvi informasiya vasitələrini tanış etmək; İnsan hüquqlarının pozulması xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda onların bərpası üçün Müvəkkilin səlahiyyətlərində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət etmək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında məruzə ilə çıxış etmək; dövlət və ya yerli özünüidarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün məhkəməyə müraciət etmək; şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu ilə müraciət etmək.

Bundan əlavə, Konstitusiya qanununda informasiya əldə etmək hüququnun pozulmasına dair şikayətə baxılmasının xüsusiyyətləri də təsbit edilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, həyata keçirilən hüquq islahatlarının davamı olaraq Azərbaycan Respublikasının insan hüquq və əsas azadlıqlarının həyata keçirilməsinin təmini, respublikada məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsindən irəli gələn, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin fəaliyyətinin və seçki sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar yeni müddəaların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunması



məqsədlə 24 avqust 2002-ci il tarixində keçirilmiş referendum nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarının daha effektiv həyata keçirilməsi məqsədilə, ombudsman təsisatının təşkili və fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra mühüm müddəalar Konstitusiyada təsbit olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiyada ilk dəfə olaraq hər kəsin onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının, bələdiyyələrin normativ aktlarından, məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət vermək hüququ təsbit olunmuşdur. Referendum nəticəsində Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (Ombudsmanın) namizədliyinin irəli sürülməsi, seçilməsi, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarını pozan normativ hüquqi aktların Konstitusiyaya və insan haqlarına uyğunluğunun müəyyən olunması məqsədilə Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etməsi hüququ ilə bağlı müddəalar təsbit olunmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 1.2-ci maddəsinə əsasən, müvəkkil “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”nın Fakültativ Protokolunda nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını həyata keçirir. İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın Fakültativ Protokolunun 19-cu maddəsinə əsasən milli preventiv mexanizmlərə ən azı aşağıdakı səlahiyyətlər verilir:

a) zərurət olduqda, işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərindən müdafiənin gücləndirilməsi məqsədilə 4-cü Maddədə müəyyən olunmuş saxlanma yerlərində azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarla bağlı məsələyə müntəzəm olaraq baxılması;

b) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq normaları nəzərə alınmaqla azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın və onların saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə müvafiq qurumlara tövsiyələrin təqdim edilməsi, işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinin qarşısının alınması;

c) qüvvədə olan qanunvericilik və qanun layihələrinə dair təklif və qeydlərin təqdim edilməsi.

Protokolun 22-ci maddəsinə əsasən, müvafiq iştirakçı dövlətin səlahiyyətli orqanları milli preventiv mexanizmin tövsiyələrini araşdırır və onların tətbiqi üzrə mümkün tədbirlərlə bağlı dialoq aparır.

BMT-nin Baş Assambleyasının 20 dekabr 1993-cü il tarixli 48/134 nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Ombudsmanın statusu haqqında Paris prinsiplərinin 2-ci bəndinə əsasən, milli təsisata konstitusiyaya və ya qanunverici aktda müəyyən edilmiş mümkün qədər

geniş səlahiyyətlər verilir. 3-cü bəndə əsasən milli təsisat xüsusilə aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- hər hansı insan hüquqlarının pozulması halına baxılmasını qərara almaq;

- ölkənin istənilən hissəsində insan hüquqlarının pozulması hallarına hökumətin diqqətini cəlb etmək, bu pozulmaların qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər barədə hökumətə təkliflər vermək, o cümlədən lazım gəldikdə hökumətin mövqeyi və reaksiyası barədə öz fikrini bildirməklə.

Sənədin tərkib, müstəqillik təminatları və plüralizm məsələlərinə həsr edilmiş hissəsində qeyd olunmuşdur ki, milli təsisat onun fasiləsiz fəaliyyətini təmin edən infrastruktura malik olmalı, o cümlədən kifayət qədər maliyyə ilə təmin olmalıdır. Bu maliyyələşmənin məqsədi milli təsisatın hökumətdən asılı olmaması və maliyyə nəzarətinə məruz qalmaması üçün öz personalına malik olmasını təmin etmək, otaqlara malik olmaqdır.

Sənədin kvaziməhkəmə səlahiyyətlərinə malik olan komissiyaların statusunu müəyyən edən hissəsində milli təsisata ayrı-ayrı şəxslərin vəziyyətinə dair ərizə və şikayətlərin dinlənilməsi və baxılması səlahiyyətinin verilməsi göstərilmişdir. Bu halda səlahiyyətli orqanlara tövsiyələrin verilməsi, o cümlədən qanunlara əlavə və dəyişiklərin edilməsinə dair, inzibati təcürbəyə və qaydalara, xüsusilə onlar ərizə vermiş şəxslər üçün çətinliklər yaratdıqda tövsiyələrin verilməsi nəzərdə tutulur.

Qeyd edilməlidir ki, Beynəlxalq Avropa Şurasının Parlament Assambleyası 1974-cü ildə Nazirlər Komitəsinə Ombudsman institutu olmayan üzv ölkələrin hökumətlərinə bu təsisatın yaradılması məsələsinin öyrənilməsinə təklif etməyi tövsiyə etmişdir. Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi üzv ölkələrə Ombudsman institutu olmadıqda onun yaradılmasını və onun səlahiyyətləri çərçivəsində insan hüquqları ilə bağlı məsələlərə fikir verilməsini və Ombudsmana «insan hüquqlarının müdafiəsi məsələləri üzrə araşdırmaya başlamaq və öz fikrini bildirmək» səlahiyyətinin verilməsini tövsiyə etmişdir.

14-16 oktyabr 2007-ci il tarixdə Strasburqda Avropa Şurasına üzv və namizəd dövlətlərin Milli Ombudsmanlarının 6-cı seminarında qəbul edilmiş Bəyannaməyə əsasən, məhkəmələrdən fərqli olaraq ombudsman hüquqi məcburi qərarlar qəbul etmir, lakin dövlət səlahiyyətliləri adətən ombudsman tövsiyələrinə əməl edir. Əks halda, ombudsman Parlamentin siyasi və ya ictimai diqqəti işə cəlb edə bilər.

Ombudsman institutu ilə əlaqədar digər dövlətlərin, xüsusilə inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin hüquq təcürbəsi də öyrənilərək ümumiləşdirilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, Fransada Ombudsman vəzifəsini “Fransa Respublikasının Mediatorunun təsis olunması haqqında” 3 yanvar 1973-cü il tarixli 73-6 nömrəli Qanuna əsasən Fransa Respublikasının Mediatoru həyata keçirir. Qanuna əsasən bütün nazirlər və dövlət səlahiyyətli şəxslər Fransa Respublikası Mediatorunun işini asanlaşdırmalıdır. Onlar tabeliyində olan bütün vəzifəli şəxsləri Mediator tərəfindən verilən bütün



sualları, sorğuları cavablandırmağa səlahiyyətləndirməli, yoxlama səlahiyyətlərinə malik bütün vəzifəliyə səlahiyyətləri daxilində Mediator tərəfindən sorğu (xahiş) edilən bütün araşdırma və yoxlamaları həyata keçirməyə icazə verməlidirlər. Belə vəzifəliyə və ya yoxlama səlahiyyətlərinə malik şəxslər belə sorğulara (xahişlərə) ya cavab verməli, ya da qəbul etməlidirlər.

Mediator insan hüququ və azadlıqlarının pozulması halları ilə əlaqədar ona edilən müraciətləri əsaslı hesab edərsə, ona istinad edilən çətinlikləri həll etmək üçün zəruri hesab etdiyi tövsiyələr və ya zəruri hesab etdiyi hallarda aidiyyəti orqanların və ya təşkilatların fəaliyyətini təkmilləşdirmək məqsədilə təkliflər verməlidir. Müəyyən olunmuş müddət ərzində qənaətbəxş cavab alınmadıqda mediator öz tövsiyələrini ictimaiyyətə açıqlaya bilər. Aidiyyəti orqan da bununla əlaqədar olaraq öz cavabını açıqlaya bilər. Səlahiyyətli orqanın hərəkətsizliyi hallarında Mediator həmin orqanın əvəzinə hüquq pozuntusuna cavabdeh olan vəzifəli şəxsə qarşı intizam icraatını başlaya bilər. Eyni zamanda mediator qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi hallarında məhkəmə qərarının təyin etdiyi vaxt ərzində icrasını əmr edə bilər. Bu əmr icra edilmədikdə icra edilməmiş məhkəmə qərarına dair Rəsmi Nəşrdə xüsusi hesabat dərc olunur.

Ombudsman vəzifəsi Almaniyada federal dövlət səviyyəsində tam olaraq yoxdur və həmin funksiyalar Petisiyalar Şöbəsi tərəfindən həyata keçirilir. Petisiya Şöbəsinin səlahiyyətləri haqqında qanunun 7-ci maddəsinə görə məhkəmə və inzibati orqanlar Petisiya Şöbəsinə öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə kömək etmək öhdəliyi daşıyır. Almaniyada federasiya subyektləri səviyyəsində (Petisiya Şöbəsi ilə yanaşı) ombudsman vəzifəsi mövcuddur (yalnız bu torpaqlarda: Mecklenburg-Vorpommern, Rheinland-Pfalz, Schleswig-Holstein und Thüringen) və bu federasiya subyektlərinin ombudsman səlahiyyətlərini tənzimləyən öz qanunları var. Mecklenburg-Vorpommern torpağının qanununa görə Ombudsman (Bürgerbeauftragter) öz səlahiyyətlərini həyata keçirən zaman müvafiq orqanlardan məlumatlar almaq, sənədlərlə tanış olmaq hüququ var və bu orqanlar Ombudsmana öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə köməklik etmək öhdəliyi daşıyır. Ombudsman eyni zamanda qanunun 7-ci maddəsinə əsasən digər orqanlara tövsiyələr vermək hüququ var.

İsveçdə Parlament tərəfindən seçilən 4 Parlament Ombudsmanı vardır. Ombudsman ona daxil olan şikayətlər üzrə müvafiq orqanlara yazılı sorğu verə bilər. Aşkar edilmiş pozuntular barədə orqanlara tövsiyə, bəyanat, təkliflər verə, habelə müvafiq pozuntular barədə məhkəmə qarşısında iddia qaldıra, qanunlarda insan hüquq və azadlıqlarını pozan müddəalar aşkar etdikdə bu barədə Parlament və ya hökumət qarşısında məsələ qaldıra bilər.

Danimarkada Ombudsman institutu 1953-cü ildə yaranmışdır. Qanunvericiliyə əsasən Ombudsman şikayəti qəbul etdikdən sonra araşdırma zamanı orqanlardan yazılı bəyanat tələb edə bilər və orqanlar Ombudsmanın yurisdiksiyası daxilində tələb etdiyi in-

formasiyanı ona verməlidirlər. Ombudsmanın konkret məsələlər dair tənqid etmək, tövsiyə vermək hüquqları vardır.

Rusiya Federasiyasında Ombudsman vəzifəsini "Rusiya Federasiyasının insan hüquqları üzrə müvəkkili haqqında" 26 fevral 1997-ci il tarixli Federal Konstitusiyası Qanununa əsasən Rusiya Federasiyasının insan hüquqları üzrə müvəkkili həyata keçirir. Qeyd olunan Konstitusiyası Qanununun 23-cü maddəsinə əsasən Müvəkkilin səlahiyyətləri sırasında şikayətə baxılması ilə əlaqədar araşdırılmalı olan məsələlər üzrə hakimlər istisna olmaqla vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının izahlarını almaq, müstəqil olaraq və ya səlahiyyətli orqanlarla, vəzifəli şəxslərlə və dövlət qulluqçuları ilə birgə dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətini yoxlamaq, səlahiyyətli dövlət orqanlarına ekspert tədqiqatlarının aparılmasını və rəy hazırlanmasını tapşırmaq, barəsində qərarları qanuni qüvvəyə minmiş cinayət, mülki və inzibati işlərlə, həmçinin xitam olunmuş işlər, rədd materialları ilə tanış olmaq səlahiyyətləri var. Müvəkkil qərarlarında və ya əməllərində insan hüquqlarının pozulması hallarını müəyyən etdiyi dövlət orqanlarına, yerli özünüidarə orqanlarına və ya vəzifəli şəxslərə göstərilən hüquq və azadlıqların bərpası üçün zəruri və mümkün tədbirlərlə əlaqədar tövsiyələrindən ibarət nəticəsini (qərarını) göndərməlidir. Müvəkkilin tövsiyələri olan nəticəni (qərarı) almış dövlət orqanı, yerli özünüidarə orqanı və ya vəzifəli şəxs bir ay müddətində onlara baxaraq müvəkkilə yazılı cavab verməyə borcludur.

Yoxlamaların nəticələrinə uyğun olaraq müvəkkilin dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qərarları və ya əməlləri nəticəsində pozulmuş insan hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar məhkəməyə müraciət etmək, səlahiyyətli dövlət orqanlarına insan hüquqlarının pozulmasına yol verməsi hesab olunan vəzifəli şəxs barəsində intizam, inzibati icraatın və ya cinayət işinin başlanması ilə əlaqədar vəsatətlə müraciət etmək, konstitusion hüquq və azadlıqların pozulması halları ilə əlaqədar Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək səlahiyyətlərinə malikdir.

Qeyd olunanlara əsasən, nə qanunverici, nə icra, nə də məhkəmə hakimiyyətinə aid olmayan Ombudsmanın birinci səciyyəvi əlaməti onun tam müstəqilliyidir. Dünya təcrübəsinə görə, bu orqan parlament tərəfindən təsis olunmaqla, onun qarşısında hesabat verən, konkret şəxsin dövlət qurumları tərəfindən pozulmuş hüquqlarının məhkəmədən kənar qaydada bərpasını təmin edən orqandır.

Beləliklə, Ombudsman təsisatı ilə əlaqədar bərqərar olmuş beynəlxalq standartlar və xarici ölkələrin qanunvericilik təcrübəsi nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi bu sahədə hüquqi bazanın inkişafını təmin edəcəkdir.

Aynur Osmanova,
Hüquqi təminat və insan hüquqları məsələləri
idarəsinin rəisi, baş ədliyyə müşaviri.